Світлана Єрмоленко

УВАГА: ПОМИЛКИ В УСНІЙ І ПИСЕМНІЙ МОВІ

У шкільній практиці прийнято розрізняти типи мовних помилок – лексичних, граматичних, стилістичних, орфографічних, пунктуаційних. За спеціальними позначками цих помилок у тексті оцінюють рівень грамотності конкретного учня, або, як тепер кажуть учителі-методисти, його мовну компетентність. Компетентність означає засвоєння літературної норми, характерної для загальноприйнятого мовного стандарту, тобто для літературної мови в її писемній і усній формі.

Культивування літературної зразкової мови сприяє розвитку мислення особистості, допомагає орієнтуватися в обширі інформації. Порушення літературної норми, або мовні помилки, навпаки, утруднюють сприймання інформації, заважають мовному самовираженню особистості, а ще й не додають авторитету мовцеві. Щоб практично засвоїти літературну норму, треба навчитися помічати мовні помилки. Саме конкретні помилки можуть свідчити про стійку або слабку літературну норму. Наприклад, до стійкої літературної норми належить закономірне чергування **о**, **е** у відкритих складах з **і** в закритому складі: *узвіз – узвозу, берези – беріз.* Таке чергування характерне для української мови й вирізняє її серед інших східнослов'янських мов. Коли з уст високопосадовця чуємо вислів *на Андріївському узв**і**зі*, і цей вислів через радіомережу транслюється на мільйонну аудиторію, то розуміємо, як важливо засвоїти ще під час навчання в школі стійку норму про чергування голосних звуків у коренях слів української мови.

Серед помилок, характерних для сучасної мовної практики, звертаємо увагу на типові помилки в наголошуванні слів. Навіть ті, хто володіє літературною мовою, зокрема й люди з вищою освітою, часто вимовляють дієслівні форми з неправильним наголосом на зразок *ка́жу, ро́блю, но́шу, гово́рю, розповІла, вне́сти (пропозицію), ве́сти (дискусію)* замість літературної вимови *кажу́, роблю́, ношу́, говорю́, розповіла́, внести́ (пропозицію), вести́ (дискусію)*. Показово, що ненормативне наголошування найчастіше чуємо в таких поширених у що-

денному спілкуванні дієсловах *ве́сти, не́сти, ве́зти,* а також у префіксальних спільнокореневих утвореннях і особових формах цих дієслів: *підведе́мо* (треба: *підведемо́*), *донесе́те* (треба: *донесете́*), *привезе́те* (треба: *привезете́*). Явища відхилення від літературного зразка в наголошуванні дієслівних форм можна пояснювати, по-перше, впливом діалектної системи наголошування дієслів, по-друге, російськомовними стереотипами наголошування співвідносних дієслівних форм, по-третє, свідомим намаганням мовців індивідуалізувати, демократизувати свою мову, наблизити її до нестандартної розмовної практики, в якій поєднуються і вплив діалекту, і вплив сусідньої мови. Щоб уникнути таких впливів, мовці мають довести володіння літературною мовою до автоматизму. Тільки тоді можна говорити про існування стійкої літературної норми наголошування слів і словоформ.

Випадки неправильного наголошування слів і граматичних форм фіксуємо в мові дикторів радіо, телебачення. Скажімо, коли диктор каже *на сторожі́ закону* замість правильного *на сторо́жі закону*, можемо уявити, що він сплутав різні поняття: *сто́рож* і *сторо́жа* – перше слово у формі називного відмінка множини змінює наголос, переносячи його на закінчення, – *сторожі́,* а наголошування спільнокореневого слова *сторо́жа* в усіх відмінках залишається сталим.

У мові людей із вищою освітою досить часто трапляються помилки в наголошуванні слів *феномен, предмет*, *завдання, зібрання*. Чуємо *феноме́н* замість правильного *фено́мен*, *пре́дмет* замість нормативного *предме́т*, *завдання́* замість нормативного *завда́ння,чи́тання* замість нормативного *чита́ння, на зібранні́* замість *на зібра́нні*.

Упродовж тривалого часу посібники з культури мови рекомендують літературну норму вимови слів *ви́падок*, *озна́ка*, але типова помилка наголошування *випа́док*, *о́знака* й далі побутує в мовній практиці вчителів. науковців. Поширеність такої помилки не означає, що зміниться літературна норма наголошування названих слів. Інша річ, коли йдеться про наголошування прикметників *фаховий, текстовий.* Словник фіксує ці слова з наголосом на останньому складі; тим часом мовна практика засвідчує хитання норми наголошування цих слів: вимовляють

фа́ховий і *фаховúй*, *те́кстовий* і *текстовúй.* Тобто це нестійка норма наголошування, зумовлена, ймовірно, прагненням зберегти наголос іменника (іншомовного книжного слова) в похідному від нього прикметнику.

Звернімося ще до одного прикладу нестійкої літературної норми. Дуже часто й у вимові, й на письмі у словах *документ, об'єкт, предмет, портрет, варіант, вектор, автобус* допускають помилкове закінчення ***-у*** в родовому відмінку однини замість нормативного ***-а***. Серед наведених слів – або назви конкретних предметів (*автобус, документ*), або назви-терміни (*варіант, об'єкт*), які мають у родовому відмінку нормативне закінчення ***-а***. Зокрема, іменник *об'єкт* вживається і як назва конкретної реалії, і як термінологічне поняття. Так, у висловлюваннях на зразок *Відкриття культурного* ***об'єкта*** *або заходу, Дослідження названого наукового* ***об'єкта*** слово *об'єкт* у родовому відмінку однини закономірно має нормативне закінчення ***-а***, а не ***-у***. У наукових дослідженнях слово *об'єкт* частотне, так само як у літературознавчих текстах слово *портрет*, у лінгвістичних – *варіант, інваріант*. Коли названі слова з'являються в текстах із неправильним закінченням, треба шукати причину поширеної правописної помилки. Зокрема, частотність її можна пояснити явищем гіперизму – відштовхуванням від відмінкових форм цих слів у російській мові. Чи не найвиразніший приклад гіперизму – форма родового відмінка іменника *хліб – хлíбу (різні сорти хлíбу)*, яку вживають у рекламних оголошеннях магазину «Сільпо». У медичній рекламі по радіо звучить *відновлення хрящу́* (правильно: *хряща́*).

Наступ відмінкового закінчення ***-у*** помічаємо і в практиці відмінювання іменників – назв міст, хоч у чинному правописі сформульовано правило про закінчення ***-а*** в родовому відмінку. Поширені висловлювання на зразок *літак до Лондону* (треба: *Лондона*), *поїхали до Вашингтону* (треба: *Вашингтона*), *на вулицях Нью-Йорку* (треба: *Нью-Йорка*), *повідомлення з Парижу* (треба: *Парижа*), *населення Петербургу* (треба: *Петербурга*).

Хитання у виборі відмінкового закінчення іменників чоловічого роду другої відміни у родовому відмінку однини ***-а*** чи ***-у*** свідчить про слабкість названої граматичної норми.

Крім вибору відмінкових закінчень, труднощі виникають у виборі форми залежного, керованого слова. Є два часто використовувані в мовній практиці дієслова, керування яких можна вважати символічною літературною нормою, яка відрізняє синтаксис української від синтаксису російської мови. Це слова *дякувати* і *навчати (навчатися)*. Чуємо не лише від студентів, учнів, а й від викладачів словосполучення на зразок *дякуємо вас, дякуємо вихователів* замість нормативних *дякуємо вам, дякуємо вихователям.* Дієслово *навчати (навчатися)* відповідає на питання *кого? чого?,* тобто граматична норма *навчати мови, навчатися мови,* але цю норму систематично порушують мовці, коли вживають вислови *навчати мові*, *навчатися мові.* З віддієслівним іменником *навчання* так само поєднується форма родового, а не давального відмінка: *навчання танців, навчання гри на гітарі* (*навчання танцям, навчання грі на гітарі* – це порушення синтаксичної норми).

Вибір синтаксичної форми у словосполученні нерідко передбачає функціонування варіантних конструкцій. Скажімо, якій синтаксичній формі надати перевагу: *виступ по радіо* чи *виступ на радіо*? Очевидно, обидві конструкції мають право на визнання їхньої нормативності. Перша підтримується семантикою і формою висловлювань із дієсловом *звучати*: *Звучать нові поезії автора по радіо (з екрана). Ми почули по радіо нове повідомлення.* У цих висловлюваннях значення сполуки *по радіо* актуалізує радіо як засіб зв'язку, засіб комунікації. Висловлювання *Підготувати серію передач на радіо* акцентує увагу на місці проведення певних дій, подібно як *на засіданні, на семінарі, на вченій раді.*

Посібники з культури мови рекомендують вибирати правильне вживання двох подібних за звучанням і частково близьких за значенням дієслів: *приводити* і *призводити*. Ці слова використовують, коли треба висловити думку про те, що певні дії спричиняють якісь події, тобто виявляються наслідки цих дій. Коли події небажані, наслідки негативні, доречне вживання дієслова *призводити* (*це призводить до...*). Тому не можна сказати: *Це* ***призвело*** *до отримання Нобелівської премії.* Сплутування названих дієслів свідчить про незнання лексичної норми сучасної літературної мови. Лексична сполучуваність

і контекст допомагають вибрати потрібне, точне слово, яке відповідає літературній нормі, зафіксованій у нормативному словнику. Скажімо, за сучасною літературною нормою вибираємо словосполучення з термінологічним змістом *прозовий твір*, тобто твір, написаний прозою, прозовою мовою. Словник української мови і Лексична картотека Інституту української мови містять інформацію про те, як утверджувалося таке термінологічне значення в сучасній літературній мові. У текстах письменників ХІХ ст. побутували вислови на зразок *прозаїчні твори, прозаїчні романи, прозаїчний переклад*, наприклад: *Любима* (Сьогодні б ми написали – *улюблена. – С. Є.*) *форма, в яку Франко одягає свої* ***прозаїчні*** *твори, – це короткі оповідання* (М. Коцюбинський); *Я навіть і* ***прозаїчні*** *романи та повісті в кількох частинах рідко люблю* (Леся Українка). Але так само побутував цей прикметник і в іншому, переносному значенні 'одноманітний, звичайний, буденний', пор. контекст: *Вона ввійшла в покої, ізнов її обхопило* ***прозаїчне****, буденне життя* (І. Нечуй-Левицький). Словник і Картотека засвідчують широку сполучуваність прикметника *прозаїчний*: *прозаїчна зовнішність, прозаїчний базар, прозаїчні пахощі борщу, прозаїчна посада, прозаїчні подробиці, прозаїчні побажання.*

Зафіксоване поодиноке вживання в переносному значенні слова *прозовий* (*прозова суть* – А. Малишко) свідчить про ненормативність такого слововживання. Отже, можна стверджувати, що розподібнення значень двох прикметників *прозовий* і *прозаїчний* почалося в ХІХ ст. і завершилося в ХХ ст. У лексичній нормі сучасної української літературної мови це два різні слова, і з погляду принципів становлення літературної норми у словнику не має бути відсилання: ПРОЗОВИЙ Те саме, що ПРОЗАЇЧНИЙ (СУМ. – Т.8. – С.184). Таке відсилання мотивоване тільки явищами історії літературної мови, активними процесами усталення конкретної лексичної норми.

Звертаємо увагу також на випадки порушення синтаксично-пунктуаційної норми в сучасних текстах. Так, помічаємо тенденцію ставити коми після слів *водночас, відповідно, проте, однак*, *разом з тим*, що стоять на початку речення, пор.: *Міністр відвідав сусідню державу.* ***Водночас***(,) *він домовився про зустріч партнерів*..; *Виявлено тенденцію до вирівнювання*

парадигми відмінювання. ***Однак***(,) *потрібно зазначити, що..*; *Підготовлено новий проект реконструкції театру.* ***Проте***(,) *цей проект не отримав більшості голосів.* Часом зазначені слова неправильно кваліфікують як вставні слова, аргументуючи відокремлення їх комами. Однак функції таких слів інші: вони виконують роль сполучників, прислівників, що забезпечують зв'язність тексту, тому кома після них зайва, вона порушує пунктуаційні правила української мови.

Хоч у всіх граматиках української мови знайдемо рекомендації щодо правильного вживання дієприслівникових зворотів, проте маємо чимало прикладів порушення цієї синтаксичної норми. У правильно побудованому реченні підмет, узгоджений з основною дією, і підмет, узгоджений з додатковою дією, про яку йдеться в дієприслівниковому звороті, має бути той самий. Ця вимога логічно-синтаксичної будови простого речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом, порушена у висловлюваннях: *Називаючи цих авторів, виникає потреба розкрити основну думку їхніх праць*; *Враховуючи те, що більшість слів української мови є багатозначними, стає зрозумілим, яку велику кількість інформації слід опрацювати дослідникові.*

Отже, наша усна й писемна мова потребує пильної уваги. Щоб дотримуватися літературної норми, володіти зразковою мовою, треба навчитися помічати помилки й аналізувати причини їх появи.